

КОНЦЕПТ ЛЮБОВІ В УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

На основі аналізу фразеологізмів української та російської мов подано опис слова-концепту "любов". Сам концепт визначається як реалізація духовної сутності людини, а його номінація – як семантична універсалія. Номінація розглядається шляхом опису її синтагматичних і парадигматичних зв'язків і відносин.

Концепт у нашому розумінні – це одночасно й уявлення і поняття, і образ як нерозривне ціле. Не можна відокремити одне від іншого: так усе переплетено і взаємозумовлено. Наше тлумачення терміна *концепт* ґрунтується на аналізі статей, у яких подано опис окремих концептів (зокрема, концепту *істини*, концепту *мови*, концепту *дзеркала*, концептів народної культури – *душа*, *церква*, *земля* – концепту *родини*) і де концепт співвідноситься то з уявленнями, то з поняттям, то з тим і іншим [6, 21-30; 117-123; 161-163], то – рідше – із образом [6, 109-116], то з ключовим словом духовної культури й одночасно з передумовою, що стимулює його породження [5, 88-90]. Дуже перспективним уявляється твердження, що "концептуальний аналіз мови" (тобто вивчення мови "у єдності тілесного і духовного її аспектів") дозволяє "заповнити провалля між мовою і мисленням" [6, 116]. Відомо, що мовними стереотипами, у яких відбито визначені уявлення соціуму, є не лише слова, але і, насамперед, фразеологізми [6, 117]. Фразеологічний матеріал (маємо на увазі усі види стійких словесних комплексів від ідіом до паремій) створює широкі можливості завдяки специфічності фразеологічного значення.

Наша стаття присвячена семантичному описові концепту одного з наймогутніших почуттів, споконвічно властивих людині, яке пов'язує індивідуів між собою і зі світом. У російській мові воно позначене словом *любовь*, а в українській – словами *любов* і *кохання*, причому попри їхню синонімічність перше слово ширше за сферою вживання: охоплює як почуттєву, так і духовну (піднесену) сферу.

Слово *любов* входить у систему цінностей, що, поряд із “опредметненим у мові світоглядом і ідеологією”, складає “душу мови”, яка, на думку дослідника концепту *дзеркало*, є зв’язуючою ланкою між мовою і мисленням [6, 116].

Відомий постулат римського поета говорить: “Amor omnibus idem – любов в усіх та сама” [9, 65]. Amor поширюється не тільки на homo sapiens, але і на весь тваринний світ. Але саме homo sapiens завдяки своїй унікальній серед усього живого спроможності говорити і писати зафіксував у словесних формулах перипетії і різновиди любові, а також своє усвідомлення цього всеосяжного почуття.

Порівняймо визначення, що, поєднуючись із словом *любов / кохання*, позначають різні її прояви: піднесена любов // возвышенная любовь, чуттєве кохання // чувственная любовь, пристрасне кохання // страстная любовь, божевільне кохання // безумная любовь, взаємне кохання // взаимная любовь, щасливе кохання // счастливая любовь, неподілене кохання // неразделенная любовь, юнацьке кохання // юношеская любовь і т.д.

У описі слова-концепту *любов / кохання* важливу роль відіграють номінації *кохати, любити, любий, закоханий, коханий, милий, коханець*, які пов’язані з ним дериваційними або синонімічними відношеннями і які на відміну від нього мають оцінну сему. Номінація ж *кохання / любов*, що є лише позначенням даного почуття, такої семі не містить, за винятком, коли цим словом іменується самий предмет любові: *ти – моє кохання, я – твоє кохання*.

Слово на позначення *кохання* є у всіх мовах світу, а саме поняття як найважливіша складова концепту належить до семантичних універсалій. Звідси відомий ізоморфізм: наявність семантичних (а в споріднених мовах – не тільки семантичних, але і лексико-граматичних) паралелей у національних фразеологічних системах. Мається на увазі фразеотематична група із словом *любов* як опорним компонентом фразеологізмів.

Відомо, що однією з причин виникнення фразеологічних паралелей є наявність спільних джерел. Це в першу чергу – антична література і книги Святого письма. Так, філософських творів Платона сягає вислів *платонічна любов*, наявний у багатьох мовах світу.

Пор. англ. *Platonic love*, рос. *платоническая любовь* [1, 472]. Обох названих джерел сягає порівняння любові з вогнем. Це улюблений образ поетів XVII-XVIII і початку XIX століть. У Старому заповіті любов порівнюється з вогнем, жаром і полум'ям, її чари з тенетами, а її дія – з вином: “...його жар – жар вогню, воно полум'я Господа!” (Пісн.8.6); “...ліпші кохання твої від вина” (Пісн.1,2), у російських перекладах: “...от нее (красоты женской), как огонь, загорается любовь” (Сирах.9.9); “она (любовь) – пламень весьма сильный (Песн.8.6); “сети любви” (Сирах.9.3).

Любов-почуття, любов-уподобання, любов-схильність, любов-відданість належить до християнських чеснот. Нею характеризується людина. Любов над усе! Без неї немає людини: “Коли я говорю мовами людськими й ангольськими, та любові не маю, – то став я як мідь та дзвінка або бубон гудячий! “; “І коли маю дара пророкувати, і знаю всі таємниці й усе знання, і коли маю всю віру, щоб навіть гори переставляти, та любові не маю, – то я ніщо!” (1 Кор.13.1,2). Любов, відповідно до Біблії, – найбільший між трьома постулатами *віра, надія, любов* (1 Кор.13,13). *Любов* персоніфікується в біблійних текстах, як і в усному мовленні: “любов довготерпить, любов милосердствує, не заздрить, любов не величається, не надимається, не поводитья нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди, але тішитья правдою, усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить!” (1 Кор.13,4-7).

Фразеологічні паралелі можуть виникати незалежно одна від одної в тому або іншому мовному колективі. Вони, за твердженням Л.Шестак, можуть бути викликані ізоморфізмом відображального апарата виду homo sapiens, типологічними загальними умовами життя землян. Любов (= почуття) і її прояви власне належать до загальних явищ і ситуацій, у яких може виявити себе будь-яка людина.

Лінгвістичні універсалії як домінуючий компонент фразеологізмів різних типів “сигналізують про загальномовні (властиві ряду мов) спільні семи (“транссемі”), які так чи інакше формують їх” [10, 90].

Як опредметнене почуття любов формується у чуттєвій сфері. Його локусом і символом є серце, що може бути *уражене любов'ю*,

що *любить тому, що не любити воно не може* (Пушкін). *Воно й пригортається* (рос. *сердце льнет* к кому) і *не повертається* (рос. *сердце не лежит* к кому) [див. ФСУМ, ФСРЯ]; *воно й сохне* за кимось, і *не приймає*. У обох мовах перифраза *сердечні справи* означає “переживання, настрій, пов’язані з коханням, одруженням”.

У описі концепту *любов* скористаємося методикою С.Нікітіної [6,117-123], тобто будемо аналізувати дане слово-концепт через опис його відносин (парадигматичних, синтагматичних, асоціативних і ін.). В “Учебном словаре сочетаемости слов...” подається чотири значення слова *любовь*: 1. Глибоке інтимне почуття, гаряча серцева схильність, потяг до особи іншої статі; 2. Почуття глибокої прихильності до кого- чого-небудь, відданості кому- чому-небудь; 3. Схильність, інтерес, потяг, тяжіння до кого- чого-небудь, пристрасть до чого-небудь; 4. Почуття прихильності, симпатія до кого- чого-небудь.

На наш погляд, значення четверте і друге різняться лише наявністю семи інтелектуальної оцінки (інформації про суспільне визнання реалії як позитивної, що реалізується у сполученні *почуття відданості*) і семи експресивності (інформація про ступінь прояву даного почуття, що реалізується словом *глибокої*). По суті, тут три значення, що формуються і реалізуються в словесних формах різного ступеня усталеності.

Представимо їх розчленоване (термін С.Нікітіної) визначення у вигляді своєрідних словникових статей:

1. *Любов* (почуття серцевої прихильності) - *Плекати кохання // питать любовь, до любви* кому [ФСУМ, кн.1,452], *без кохання // без любви* (жити, прожити), *по любви* (жениться, вийти за муж).

Синоніми: *почуття, потяг, пристрасть, закоханість, захоплення, обожнювання - почуття кохання // чувство любви.*

Антоніми: *ненависть*. – *Від любові до ненависті один крок; Любовь* викликає *любов*, а *ненависть* - *ненависть* [8,56]; *Любовь* *согласие* *водит*, а *от ненависти* *вражда* *исходит* [7,81] Пор. біблійні вислови: *Ненависть* *побуджує* *сварки*, а *любов* *покриває* *всі* *вини* // *Ненависть* *возбуждает* *раздоры*, но *любовь* *покрывает* *все* *грехи* (Пр.10, 12).

Перифрастичні позначення любові, включаючи і поетичні трафарети: *сердечна схильність, інтимне почуття // інтимное чувство, ніжне почуття // нежное чувство, огонь сердечный, полум'я пристрасті // пламя страсти, страсть нежная.*

Слова-образи, що виступають як символ або синонім любові, любовної пристрасті у високій поезії: *вогонь, плімень, жар – полум'я любові // пламя любви; жар любові // жар любви; палати (горіти) коханням // гореть (пылать) огнем любви (пламенем страсти); чаша- чаша кохання (любові) // чаша любви; сети Киприды (= любов, поет).*

Перифрази, пов'язані зі словом любов: *бог кохання // бог любви (Ерот, Амур, Купідон), богиня кохання // богиня любви (Афродита, Киприда, Венера).*

Ізофункціональні символи, пов'язані з поняттям *любов*, які однаково сприймаються в різних національних культурах завдяки універсальності даного концепту: *серце; серце, простромене стрілою; Амур, що цілиться з лука.* Їхні номінації формують стійкі словесні комплекси, що розрізняються в російській та українській мовах фраземотворючими (термін М.Алефіренко): *гаряче серце // горячее сердце; серденько запалає // сердце пылает = палає любов'ю; серце хилиться до когось, запалювати серце, завойовувати серце [ФСУМ, кн.1,301,315] // покоряють сердце, находит доступ к сердцу [ФСРЯ, 330,270]; сердцу не прикажешь; стріла Амура (Купідона), Амурові (Купідонові) стріли - символ кохання [ФСУМ, кн.2,867] // стрелы Амура; Амур пронзил кого (о том, кто влюблен), разводит амури.*

Суб'єктні стійкі сполучення: *мати кохання // иметь любовь, палати любовію // сгорать от любви, впиватися коханням (Пр.7.18) // упиваться любовью, рос. вкушать радости любви, знемагати від кохання // изнемогать от любви.*

Об'єктні стійкі сполучення: *шукати любові (Пр.16.9) // искать любовь, плениць серце (Песн.3.9) // полонити сердце, прихилити серце когось (порівн. бібл. – прихилити його сердце – 1 Цар.1.13).*

Стійкі сполучення зі значенням “виникнення, зародження, появи любові”: *запалилося серце (“кого-небудь охопило сильне почуття кохання” – ФСУМ, кн.2,793) // возгорелось сердце, кохання з*

першого погляду // любовь с первого взгляда (з франц. – *coup de foudre* – див.3,61), *кохання починається з очей* [8,55] // *любовь начинается з глаз* [7,128].

Сполучення і вислови зі значенням “прояви любові”: рос. *признаваться в любви, с любовью* (дивитися на кого-небудь, думати про кого-небудь), *показать любовь* (“дати побачити”, “проявити, зробити, здійснити”); *любовь робить умних дурними, тихих буйними, а сердитих – смирними* [8,56].

Чари любові: рос. *любовь ослепляет* [1,453], *любов сліпа* [8,56] // *любовь слепа* [7,43]; *закохався, як дідько в суху вербу / як чорт у суху грушу*.

Словесні формули, що характеризують стан суб'єкта, охопленого любов'ю: *Febris erotica* – любовна лихоманка (Д.Писарев). Порівняння даного стану суб'єкта з хворобою сягає античних часів: *Amor pop est medicabilis herbis* (Овідій) – *любовь травами не лечится, нет лекарства от любви* [9,65]. Є воно й у біблійних текстах: *Підкріпите мене виноградом Печивом, Освіжіть мене яблуками, – бо я хвора з кохання // Подкріпите меня вином, освежите меня яблоками, ибо я изнемогаю от любви* (Пісн.2.5); *Як мого коханого стрінете ви, Що йому повісте? – Що я хвора з кохання* (Пісн.5.8); а також у віршах О.Пушкіна: *Несите прочь медикамент: Болезнь любви неизлечима* [9, 65]. Пор. українські прислів'я: *Гірша любов від болю, як не дає спокою; Від боляців зілля знаю, від лебодів помираю* [8, 54].

Метафоричні позначення особи, що надмірно залежить від стану любові: *раба любові, раб пристрастей, жертва кохання / жертва любови*.

Узагальнені судження про силу любові: *Отпня vincit amor* (Вергілій) – *Любовь побеждает все* [9, 65]; *Сильне кохання, як смерть* (Пісн.8.6) // *Крепка, как смерть, любовь* (Песн.8.6); *Любовь сильніша смерти* [8, 56]; *Любовь сильнее смерти* (М.Горький); *Води великі не зможуть згасити кохання // Большие воды не могут потушить любви* (Пісн.8.7); *Любов не пожежа: займеться, – не потушиш* [8, 56] // *Любовь – не пожар, а загорится, – не потушишь* [7, 128]; *Любов гори верне* [8, 56]; *Любов і голод правлять світом* (Шиллер).

Стійкі словосполучення зі значенням “любовні стосунки”: *крутити любов = крутити роман* (“перебувати в інтимних стосунках з ким-небудь або фліртувати з кимось” – ФСУМ, кн.1,403) // *крутить любовь/роман* [ФСРЯ,215], *розводить шури-мури* [ФСУМ, кн.2,746] // *шури-мури = Амури, творить амур* (застар.).

Позначення ситуацій, пов'язаних із любовними стосунками: *любовний трикутник* (калька з норвезької – 3,60) // *любовный треугольник* [1,191].

Філософсько-побутове визначення сутності любові: *не хорошему мил, а по милу хорош* [7,128]; *хто милий, той красен* [8,60].

Узагальнена оцінка предмета любові: *Для милого друга і коня (і вола) з плуга; Для милого дружка і сережки з вушка // Для милого дружка і сережку из ушка; Хоч хліб із водою, аби милий з тобою; Хоч в одній льолі, аби до любові; З милым рай і в курені // С милым рай и в шалаше; Насильно милий не будеш // Насильно мил не будеш* [8, 59-60].

Індивідуалізовані прояви ніжного почуття до обранця, що стали крилатими висловами: *Так ніхто не кохав. Через тисячі літ Лиш приходить подібне кохання.* (В.Сосюра); *Тебя люблю я з каждым днем сильнее: Сегодня больше, чем вчера, но много Мenee, чем завтра!* (Розмонда Жерар); *Я вас любил так искренне, так нежно, Как дай вам бог любимой быть другим.* (О.Пушкін).

Апелятивні фразеологізми: *Полюби мене в чорній, а вже в білій полюбить і аби-хто; Люби мене в середу, а в неділю, як я приберуся, то, може, на тебе й не подивлюся // Полюби меня черненьким, беленьким всяк полюбит; Люби не словами, а делами.*

Оцінка любові, укладена в прислів'ях і приказках: *Любов зла – полюбиш і козла; Стара любов не ржавіє; Любов – це кільце, а у кільця нема кінця* [8, 56] // *Любовь зла – полюбишь и козла; Старая любовь не ржавеет; Любовь – кольцо, а у кольца нет конца* [7, 128]; *Кохання молодого – весняний лід* [8, 55] // *Любовь холостого как вешний лед; Любовь не картошка, не выбросишь за окошко; Кохання не запобіжиш зарання* [8, 55].

Оцінка любові (позитивна, піднесена, негативна) закодована в крилатих висловах: *любов осліплює, тому що той, хто любить стає сліпим стосовно предмета своєї любові* (Платон); *Любовь*

– *это сон упоительный* (Е.Ростан); *Любовь на миг... любовь – бабава от безделья... Любовь – большой кошмар, тяжелый жар похмелья* (С.Надсон); *Любовь – отрава наших дней* (О.Пушкін); *Любовь – сердечный червь* (И.Долгорукий); *Любовь – не вздохи на скамейке И не прогулки при луне* (С.Щипачев).

Стійкі сполучення зі значенням “характеристика любові”, “різновиди любові”: *таємна любов* (Пр.27, 5), *любов платонічна*. Пор. прислів’я: *І гаряча любов стигне; Лакома вівця до солі, коза до волі, а дівчина до нової любові* [8,55].

Стійкі сполучення зі значенням “тривалість любові”: *вічна любов // вечная любовь, любов (любити) від віку до віку* [10,87] // *любовь до гробовой доски; Ніколи любов не перестане* (1Кор.13, 8), *перша любов, останнє кохання; Любов як перстень, не має кінця* [8, 56].

Крилаті вислови, що вказують на вікові рамки: *Коханню кожен вік підвладний // Любви все возрасты покорны* (О.Пушкін), *Amorem sanat aetas prima* (Проперцій) – *Пусть юность поет о любви* [9, 64].

Ради наставлення, побажання, що стали крилатими: *Дбайте про любов, Достигайте любви* (1Кор.14,1); *Любовью дорожить умеете* (С.Щипачев); *згода та любов // совет да любовь*.

2. *Любов* (почуття глибокого уподобання, відданості комучому-небудь; симпатія до кого-небудь). Сполучуваність лексеми в цьому значенні визначається сферами прояву даного почуття:

1) сфера родинних стосунків. Вона, як і інші, зазначені нижче, представлена словосполученнями різних типів: *материнська любов, синова любов, батьківська любов, братова (братерська) любов* (це сполучення має більш широку сферу поширення, так само, як і *дитяча любов, любов до дітей*).

2) сфера соціальних відносин: *усенародна любов // всенародная любовь, любов людська // человеческая любовь, любов до ближнього // любовь к ближнему*. Пор. біблійні висловлювання: *Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, розумом, і свого ближнього, як самого себе // Возлюби...ближнього твоего, как самого себе* (Лк.10, 27); *оточувати любов’ю // окружают любовью* [4, 90], *проникатися любов’ю,*

викликати любов // вызывать любовь [4,86]. Пор. вислів Цицерона: *Нельзя любить ни того, кого боишься, ни того, кто тебя боится.*

3) сфера високих понять: *Любов до Господа* (Сирах.1.14), Пор.: *Познавательная любовь к Богу* (одне з понять філософської системи Спінози) [9,64], *любов до батьківщини, любов до свободи, користуватися любов'ю і повагою // пользоваться любовью и уважением* [4,188] рос. *сискать любовь* [4,155]. Сюди ж примикає піднесена характеристика людини, позначена перефразою із словом *любов*: *Amor et deliciae humani generis* (Светоній) – *Любовь и отрада рода человеческого* [9,64-65]. Як внутрішні атрибути (тобто постійним визначенням) любові виступають прикметники: *велика, глибока, безмежна, гаряча, свята, святая (вис.), священна (найвищ.), безкорислива, заслужена*. Локусом і символом любові в цьому значенні також є серце: *любити всім серцем* (ФСУМ, кн.2,798).

4) сфера тваринного світу: *любов до тварин; любов до птахів; любов до братів наших менших*. Пор. прислів'я: *І кішка любить* [8, 55].

3. *Любов* (почуття прив'язаності й інтересу до чого-небудь): *любов до театру, любов до музики, любов до мистецтва, із любові до мистецтва // из любви к искусству* [1, 145].

Розгорнутий опис (за допомогою фразеологізмів) слова-концепту *любов* дозволяє зробити висновок, що концепт любові містить у собі ряд часткових концептів: 1) інтимне почуття; 2) прив'язаність до кого-небудь; 3) уподобання, симпатія до кого-небудь; 4) прив'язаність до флори, фауни; 5) відданість, прихильність до чого-небудь; 6) пристрасть, захоплення. Перші три часткові концепти замкнуті на людині, тому що вона є і суб'єктом, і об'єктом любові. Елементи концепту *любов* реалізуються і формуються у вербальних формулах, багато з яких стали стійкими, а інші займають перехідну зону від перемінного словосполучення до фразеологізму. У концептах, як слушно стверджує Н.Лобур, реалізується культурно-історичний досвід своєї й інших націй [5,90]. Це підтвердив і наш матеріал.

1. Ашукин М.С., Ашукина М.Г. Крылатые слова. – М.: Худож. Лит., 1988. – 528с.
2. Біблія або книги святого письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. – Ukrainian Bibli, 1988. – 959с. + 286с.
3. Демський Мар'ян. Українські фрази й особливості їх творення. – Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1994. – 62с.
4. Дерibas В.М. Устойчивые глагольно-именные словосочетания русского языка. – М.: Рус. язык, 1983. – 256с.
5. Лобур Надія. Концепт родини в українській “картині світу” // Язык, культура, взаимопонимание. – Львов: ЛГУ, 1997. – С. 88-90.
6. Логический анализ языка. Культурные коннотации. – М.: Наука, 1991. – 204с.
7. Малые жанры русского фольклора. – Пословицы, поговорки, загадки: Хрестоматия. – М.: Высш. школа, 1979. – 284с.
8. Прислів'я та приказки: людина. Родинне життя. Риси характеру. – К.: Наук. думка, 1990. – 528с.
9. Словарь латинских крылатых слов. – М.: Рус. язык, 1989. – 959с.
10. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. – Х.: Основа, 1990. – 167с.
11. Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И. Молоткова. – М.: Сов. энциклопедия 1968. – 583с. (ФСРЯ).
12. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М.Білоноженко та ін. У 2-х кн. – К.: Наук. думка, 1993. – 984с. (ФСУМ).

Антон Смерчко. Концепт любви в украинской и русской фразеологии. На основе анализа фразеологизмов украинского и русского языков дано описание слова-концепта “любовь”. Сам концепт определяется как реализация духовной сущности человека, а его номинация – как семантическая универсалия. Номинация рассматривается путем описания ее синтагматических и парадигматических связей и отношений.

Anton Smerchko. Concept of “love” in Ukrainian and Russian phraseology. On the basis of the analysis of phraseological units of the Ukrainian and Russian languages the description of a word-concept “love” is given. The concept is defined as realization of spiritual essence of the man, and its nomination – as semantic universal. The concept is examined by the description, of its syntagmatic and paradigmatic connections and relations.